

ประวัติศาสตร์ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในคาบสมุทรอาระเบียช่วงปลายยุคโบราณ

History of the Arabian Peninsula International Relations in Late Antiquity

พรรณทิพย์ เพ็ชรวิจิตร¹

Phanthip Petchvichit¹

บทคัดย่อ

การศึกษาระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาไม่ให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ แต่แบร์รี บูซันกับริชาร์ด ลิตเติลมีความพยายามให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ในการศึกษาระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ในหนังสือ International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations ทั้งสองคนได้นำเสนอประวัติศาสตร์และข้อถกเถียงทางทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอย่างเป็นระบบ แต่ยังคงมีลักษณะที่เน้นยุโรปเป็นศูนย์กลางในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ ทำให้เกิดการละเลยช่วงเวลาหนึ่งทางประวัติศาสตร์ที่ยุโรปอยู่ในยุคกลางซึ่งเทคโนโลยีในการปฏิสัมพันธ์และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในช่วงเวลานั้นค่อนข้างหยุดนิ่ง ขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นบนคาบสมุทรอาระเบียในช่วงเวลาเดียวกันกลับแสดงให้เห็นความหลากหลายของหน่วยการปกครอง เทคโนโลยีในการปฏิสัมพันธ์ และการปฏิสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ดังนั้น การศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในคาบสมุทรอาระเบียช่วงปลายยุคโบราณจะช่วยเติมเต็มช่วงเวลาที่ยังขาดหายไปในงานของบูซันกับลิตเติล

คำสำคัญ : อาระเบีย, ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ, และปลายยุคโบราณ

Abstract

Studies of international relations in the past did not give much attention to history, nonetheless, Barry Buzan and Richard Little attempted to focus on history for the study of international system in the book "International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations." They presented history and international relations theory systematically while emphasizing Eurocentric and neglecting the Middle Age period when interaction capacities and international relations were static. On the other hand, international relations of the Arabian

---

¹ อาจารย์ประจำ แขนงวิชาไทยคดีศึกษา สาขาวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

¹ Lecturer, Thai Studies, School of Liberal Arts, Sukhothai Thammathirat Open University

Peninsula revealed a variety of units, interaction capacities, and international relations. Therefore, the study of Arabian international relations history in late antiquity can fulfill the lack of Buzan and Little's research.

Keywords: Arabia, international relations, and late antiquity

บทนำ

ดินแดนบริเวณคาบสมุทรอาระเบีย (The Arabian Peninsula) ครั้งหนึ่งเคยเป็นสมรภูมิในการแย่งชิงอำนาจเหนือดินแดนของจักรวรรดิ ซึ่งเกี่ยวข้องกับอาณาจักร และกลุ่มชนเผ่าต่างๆ ที่มีปฏิสัมพันธ์กันทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ รวมไปถึงด้านสังคม อีกทั้งยังมีพัฒนาการทางการทูตที่สำคัญเกิดขึ้น ซึ่งยังไม่ค่อยมีการศึกษาในแง่ของการเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เนื่องจากยังไม่เป็นระบบที่สมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม การปฏิสัมพันธ์ระหว่างหน่วยการปกครองที่มีความแตกต่างหลากหลายนี้ สามารถช่วยทำความเข้าใจการศึกษาระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และเนื่องจากเป็นประวัติศาสตร์ชายขอบของยุโรปจึงช่วยให้เราเห็นความแตกต่างจากการศึกษาระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ยุโรปเป็นศูนย์กลางได้เป็นอย่างดี

หากพิจารณาประวัติศาสตร์ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในงานของแบร์รี บูซันกับริชาร์ด ลิตเติล (Barry Buzan and Richard Little) จากหนังสือเรื่อง *International Systems in World History: Remaking the study of international relations* (Buzan and Little, 2000) จะพบว่าทั้งสองอธิบายประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศตามลำดับมาตั้งแต่ยุคที่มนุษย์เริ่มรวมกลุ่มแบบล่าสัตว์-หาของป่า จนกระทั่งถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคปัจจุบัน โดยมีการนำเสนออย่างเป็นระบบ คือ รูปแบบของหน่วยการปกครอง เทคโนโลยีในการปฏิสัมพันธ์ และการปฏิสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านการทหาร-

การเมือง ด้านเศรษฐกิจ และด้านสังคม แม้ว่าทั้งสองจะพยายามศึกษาประวัติศาสตร์ในหลายพื้นที่เพื่อให้ครอบคลุมทั่วโลก แต่ประวัติศาสตร์ในช่วงระหว่าง ค.ศ. 300-600 ไม่ได้รับการกล่าวถึงมากนัก ดังจะเห็นได้จากกรกล่าวถึงความสามารถในการปฏิสัมพันธ์ของระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในยุคโบราณและยุคคลาสสิก และข้ามไปกล่าวถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสมัยใหม่หลังคริสต์ศตวรรษที่ 15 โดยละเอียดช่วงเวลา นักประวัติศาสตร์เรียกว่า “ยุคกลาง” ของยุโรปไป แม้ว่ามีความพยายามอ้างอิงถึงพื้นที่เอเชียในช่วงเวลาเดียวกันแต่ก็ไม่สะท้อนให้เห็นความหลากหลายของหน่วยการปกครอง เทคโนโลยีในการปฏิสัมพันธ์ และการปฏิสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ของช่วงเวลานี้มากนัก ซึ่งเข้าใจได้ว่าเป็นผลมาจากปัญหาการยึดยุโรปเป็นศูนย์กลาง จึงมองข้ามศูนย์กลางของยุโรปที่อยู่ในระบบพิวตัลภายหลังจักรวรรดิโรมันตะวันตกล่มสลายใน ค.ศ. 476 ทำให้ขาดพลวัตความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไปอย่างไรก็ตาม คาบสมุทรอาระเบียในช่วงตั้งแต่ ค.ศ. 300 เป็นต้นมา มีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มีพลวัตอย่างต่อเนื่อง บทความนี้จึงได้หยิบยกประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในคาบสมุทรอาระเบียช่วงปลายยุคโบราณมาศึกษาเพื่อช่วยเติมเต็มช่วงเวลาที่ขาดหายไปจากงานของบูซันและลิตเติล

สาเหตุที่เลือกพื้นที่บริเวณคาบสมุทรอาระเบียและช่วงเวลาปลายยุคโบราณ (late antiquity) เพราะเป็นพื้นที่และช่วงเวลาที่มีการปฏิสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนของสองจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ ได้แก่ จักรวรรดิไบแซนไทน์และจักรวรรดิเปอร์เซีย อีกทั้ง

ยังมีอาณาจักรเอธิโอเปีย อาณาจักรฮิมยา รวมไปถึงแคว้นต่างๆ ที่เป็นตัวแสดงสำคัญในระบบความสัมพันธ์บนคาบสมุทรนี้

บริเวณคาบสมุทรอาระเบียในช่วงเวลาดังกล่าวไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของตัวแสดงในระบบก่อนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ³ได้เป็นอย่างดีเท่านั้น แต่ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมโยงกันระหว่างระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในทวีปทั้ง 3 คือ เอเชีย ยุโรป และแอฟริกา โดยเฉพาะในช่วงเวลาปลายยุคโบราณก่อนที่จักรวรรดิของพวกมุสลิมจะถือกำเนิดขึ้นทำให้ในช่วงเวลานี้การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมของดินแดนบริเวณดังกล่าวมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ในแง่การเกิดขึ้นใหม่และการปะทะกันระหว่างศาสนาสากล 3 ศาสนา คือ ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม ซึ่งในท้ายที่สุดแล้วศาสนาเกิดใหม่อย่างอิสลามก็สามารถพิชิตได้ทั้งดินแดนและความเชื่อในแถบคาบสมุทรอาระเบีย ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ครั้งใหญ่ของระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งระบบย่อยบริเวณคาบสมุทรอาระเบียเองและระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของทั้งโลกในเวลานั้น

ดินแดนบริเวณคาบสมุทรอาระเบียเป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ระหว่างทวีปเอเชียทางตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือและทวีปแอฟริกาทางตะวันตก โดยมีทะเลแดง (Red sea) คั่นระหว่างคาบสมุทรกับทวีปแอฟริกา และอ่าวเปอร์เซียคั่นระหว่างคาบสมุทรกับทวีปเอเชีย ส่วนบริเวณทางตอนใต้

ติดต่อกับทะเลอาระเบียตลอดแนวคาบสมุทร ในอดีตคาบสมุทรอาระเบียเป็นดินแดนที่อยู่ระหว่างอาณาจักรและจักรวรรดิมหาอำนาจมาโดยตลอด นอกจากนี้ ยังเป็นบริเวณที่อยู่ระหว่างอารยธรรมโบราณที่ยิ่งใหญ่ถึง 3 อารยธรรม ได้แก่ อารยธรรมเมโสโปเตเมีย อารยธรรมอียิปต์ และอารยธรรมโรมัน ทำให้พื้นที่บริเวณคาบสมุทรอาระเบียมีความน่าสนใจอย่างมาก โดยเฉพาะตอนเหนือของคาบสมุทรที่เป็นแหล่งกำเนิดศาสนาสากลของโลกถึง 3 ศาสนา คือ ศาสนายิว ศาสนาคริสต์ และศาสนาอิสลาม

อย่างไรก็ตาม ประวัติศาสตร์ของดินแดนบริเวณคาบสมุทรอาระเบียยังคงมีความคลุมเครืออยู่สูงมากตั้งแต่ยุคโบราณ เนื่องจากถูกจัดว่าเป็นชายขอบของอำนาจของจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่อย่างโรมันและเปอร์เซีย และเมื่อเข้าสู่ยุครุ่งเรืองภายใต้จักรวรรดิมุสลิมประวัติศาสตร์ช่วงเวลาดังกล่าวก็ดูจะเป็นเรื่องลึกลับพอๆ กับโลกของพวกมุสลิม การศึกษาประวัติศาสตร์คาบสมุทรอาระเบียเพิ่งเริ่มทำกันอย่างจริงจังตั้งแต่ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา เมื่อโลกมุสลิมอาหรับเริ่มเปิดสู่ภายนอกมากขึ้น นั่นทำให้นักวิชาการสามารถเข้าถึงหลักฐานทางประวัติศาสตร์หลายอย่างที่ครั้งหนึ่งเคยเป็นเรื่องต้องห้าม พร้อมกับแนวทางการศึกษาของนักวิชาการกลุ่มหนึ่งที่มีแนวคิดความต่อเนื่องของจักรวรรดิโรมัน นั่นคือ พวกที่ศึกษา Late Antiquity ที่เกิดในช่วงทศวรรษ 1970 (Bowersock, Brown and Grabar, 2001, pp. vii-xii) ดังนั้น จึงเริ่มมีงานของประวัติศาสตร์จากโลกตะวันตกเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ของคาบสมุทรอาระเบียมากขึ้นเรื่อยๆ

บทความนี้มุ่ง ศึกษาประวัติศาสตร์คาบสมุทรอาระเบียในมิติของกรอบทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เพื่อจะแสดงให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระบบหนึ่งที่ในเวลาต่อมาจะค่อยๆ รวมเข้าสู่ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของโลก และเพื่อเติมเต็มช่วงเวลาที่ยังขาดหายไปในงานศึกษาของบูชานและลิตเติล

³ ระบบก่อนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (pre-international systems) หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ก่อนการเกิดรัฐ นักทฤษฎีที่ศึกษาระบบโลกมองว่าความคิดเรื่องระบบทำให้พวกเขาสามารถศึกษาช่วงเวลาในประวัติศาสตร์ก่อนหน้าการเกิดขึ้นของรัฐได้ ทั้งกลุ่มและเผ่าเป็นระบบขนาดเล็ก (mini-systems) ที่มีการแลกเปลี่ยนสินค้าฟุ่มเฟือย ถึงจะไม่ก่อให้เกิดระบบขนาดใหญ่ แต่วาระบบขนาดเล็กยังคงดำรงอยู่ แม้ว่าจะกำลังถูกกลืนโดยระบบโลกสมัยใหม่

หน่วยการปกครองที่มีปฏิสัมพันธ์กันในบริเวณคาบสมุทรอาระเบียช่วงปลายยุคโบราณ

รูปแบบหน่วยการปกครองในดินแดนคาบสมุทรอาระเบียที่มีการปฏิสัมพันธ์กันในช่วงปลายยุคโบราณ (late Antiquity) นั้น มีความหลากหลายเป็นอย่างมาก สำหรับบริเวณคาบสมุทรอาระเบียเองในช่วงเวลานี้มีหน่วยการปกครองที่หลากหลายรูปแบบ ไม่ใช่มีแต่เพียงชนเผ่าเร่ร่อนในทะเลทรายเหมือนยุคก่อนประวัติศาสตร์และยุคโบราณ เนื่องจากอิทธิพลทั้งทางด้านเศรษฐกิจและการเมืองรวมไปถึงศาสนาจากบริเวณรอบข้างที่มีการปฏิสัมพันธ์กันทำให้ชนเผ่าในคาบสมุทรอาระเบียบางส่วน เริ่มตั้งถิ่นฐานและพัฒนาหน่วยการปกครองจนกลายเป็นรูปแบบแคว้นและอาณาจักรในที่สุด

บรรดาหน่วยการปกครองเหล่านี้ก็มีปฏิสัมพันธ์กับหน่วยการปกครองโดยรอบ เพราะบริเวณคาบสมุทรอาระเบียนั้นมีความสำคัญในแง่ที่เป็นภูมิศาสตร์ซึ่งเชื่อมต่อระหว่างทวีปใหญ่ถึง 3 ทวีป ได้แก่ ยุโรป เอเชีย และแอฟริกา ดังนั้น การศึกษาความสัมพันธ์ของการปฏิสัมพันธ์บนคาบสมุทรอาระเบียจะช่วยแสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างทวีปทั้งสามตั้งแต่ช่วงปลายยุคโบราณแล้ว โดยมีรูปแบบหน่วยการปกครองที่เป็นตัวแสดง ดังนี้

จักรวรรดิ

หน่วยการปกครองรูปแบบจักรวรรดิที่มีการปฏิสัมพันธ์ในบริเวณคาบสมุทรอาระเบียนั้น มีอยู่ 2 จักรวรรดิด้วยกัน นั่นคือ จักรวรรดิไบแซนไทน์ กับจักรวรรดิเปอร์เซีย ซึ่งในส่วนนี้จะกล่าวถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่จักรวรรดิทั้งสองเริ่มเข้ามาปฏิสัมพันธ์กับหน่วยการปกครองในคาบสมุทรอาระเบีย ดังนี้

ทางด้านตะวันออกของคาบสมุทรอาระเบียในคริสต์ศักราช 224 จักรวรรดิของพวกพาร์เทียในบริเวณที่เป็นประเทศอิหร่านปัจจุบัน ได้ถูกชน

อีกกลุ่มหนึ่งคือ พวกซาสซานิดเข้ายึดครอง และได้สร้างจักรวรรดิซาสซานิดขึ้น ซึ่งมีอิทธิพลครอบคลุมพื้นที่ฝั่งขวาของแม่น้ำยูเฟรติส ในอีกหนึ่งศตวรรษต่อมาพวกซาสซานิดก็ได้สร้างความยิ่งใหญ่ให้แก่จักรวรรดิที่เรารู้จักกันในชื่อจักรวรรดิเปอร์เซีย ส่วนทางด้านตะวันตกเฉียงเหนือของคาบสมุทรอาระเบีย ในคริสต์ศักราช 324 จักรพรรดิคอนสแตนตินแห่งจักรวรรดิโรมันได้ย้ายเมืองหลวงจากกรุงโรมมายังไบแซนไทน์ ซึ่งรู้จักกันในชื่อ “โรมใหม่” (New Rome) เขตอิทธิพลของจักรวรรดิไบแซนไทน์คือ ทางตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน (Bowersock, 2012, p. 3)

คาบสมุทรอาระเบียเป็นดินแดนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างจักรวรรดิใหญ่ทั้งสอง ทำให้ในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างไบแซนไทน์และเปอร์เซียมีผลกระทบและมีปฏิสัมพันธ์กับบริเวณที่บทความนี้มุ่งศึกษา สำหรับปฏิสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองจักรวรรดิเริ่มตั้งแต่ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 3 เมื่อจักรวรรดิเปอร์เซียซึ่งในเวลานั้นปกครองโดยพวกซาสซานิด (Sassanid) ได้ยกกองทัพรุกรานไปทางตะวันตกโดยข้ามซีเรียและเอเชียน้อย (Asia Minor) ซึ่งในเวลานั้นเป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิโรมัน ทำให้เกิดการปะทะกันระหว่างสองจักรวรรดิซึ่งถือเป็นมหาอำนาจในเวลานั้น (Bowersock, 2012, pp. 3-4)

อาณาจักร

หน่วยการปกครองรูปแบบอาณาจักรที่มีการปฏิสัมพันธ์กันบริเวณคาบสมุทรอาระเบียในช่วงปลายยุคโบราณ มี 2 อาณาจักรด้วยกัน คือ อาณาจักรอิมยาทางตอนใต้ของคาบสมุทรอาระเบียและอาณาจักรเอธิโอเปียซึ่งอยู่ทางตะวันออกของทวีปแอฟริกา ทั้งสองอาณาจักรมีความสัมพันธ์ระหว่างกันภายใต้อิทธิพลของจักรวรรดิใหญ่ นอกจากนี้ทั้งสองอาณาจักรก็ยังแข่งขันกันเองด้วย (Bowersock, 2012, pp. 1-27) ส่วนหนึ่งเป็นเพราะบริเวณของอาณาจักรทั้งสองเป็นเขตการช่วงชิงอิทธิพลกันระหว่าง 2 จักรวรรดิใหญ่ ในแง่นี้จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ในบริเวณดังกล่าวมีความทับซ้อนกัน กล่าว

คือ แม้ว่าอิทธิพลของทั้งจักรวรรดิโรมันและเปอร์เซียจะครอบคลุมบริเวณนั้น แต่ก็ไม่มีเสถียรภาพและก็น้อยกว่าความแข็งแกร่งของแต่ละจักรวรรดิในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งความเป็นอิสระของอาณาจักรทั้งสองก็จะแปรผกผันกับความเข้มแข็งของจักรวรรดิ

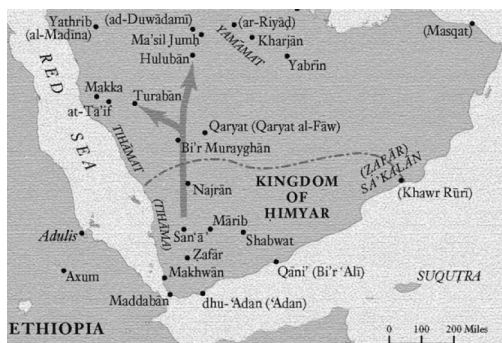
สำหรับอาณาจักรอิมยานั้นอยู่ในประเทศเยเมนปัจจุบัน เป็นดินแดนแรกในคาบสมุทรอาระเบียที่นับถือศาสนาอิสลาม แม้ว่าต้นกำเนิดของอาณาจักรนี้จะยังคงมีความคลุมเครืออยู่มาก แต่เชื่อว่าอาณาจักรดังกล่าวเริ่มก่อตัวตั้งแต่ศตวรรษที่ 3 เป็นต้นมา โดยมีกษัตริย์ปกครอง ซึ่งราชวงศ์สุดท้ายสิ้นสุดในศตวรรษที่ 6 เขตแดนกว้างขวางสุดที่อาณาจักรอิมยามีอิทธิพลก็คือ ทั่วบริเวณตอนใต้ของคาบสมุทรอาระเบีย (Mikanowski, 2013) ครอบคลุมบริเวณอ่าวและช่องแคบเอเดน (Aden gulf) ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในด้านเศรษฐกิจของคาบสมุทรอาระเบีย และเป็นพื้นที่ที่ทั้งสองอาณาจักรพยายามช่วงชิงกันอยู่

ส่วนอาณาจักรเอธิโอเปียจากบันทึกเส้นทางการเดินเรือ (Periplus) ในทะเลอีริเทรียน ที่เขียนขึ้นตอนต้นของศตวรรษที่ 2 ได้กล่าวถึงเมืองอักซุม (Axum) ว่าเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรเอธิโอเปีย แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรดังกล่าวนี้เกิดขึ้นก่อนศตวรรษที่ 2 และสิ้นสุดลงในศตวรรษที่ 10 อาณาจักรเอธิโอเปียเริ่มมีอิทธิพลเข้าไปแทรกแซงในคาบสมุทรอาระเบียในอีกหนึ่งศตวรรษให้หลัง (Bowersock, 2013, pp.7-14) กระทั่งในศตวรรษที่ 5 กษัตริย์ของเอธิโอเปียมีแนวคิดเรื่องกษัตริย์เหนือกษัตริย์จึงได้รุกรานเข้าไปทางตอนใต้ของคาบสมุทรอาระเบียอีกครั้งและสามารถพิชิตอาณาจักรอิมยาได้สำเร็จ (Bowersock, 2012, pp.7-11)

การปฏิสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรอิมยาและเอธิโอเปียเริ่มขึ้นในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 3 เมื่อกษัตริย์เอธิโอเปียในเวลานั้นได้นำกองทัพบุกกรุกเข้ามายึดครองบริเวณตะวันตกเฉียงใต้ของคาบสมุทรอาระเบีย อย่างไรก็ตาม กษัตริย์เอธิโอเปียครอบ

ครองดินแดนบริเวณดังกล่าวได้เพียงช่วงเวลาสั้นๆ เมื่อผู้นำของชาวอิมยาที่อยู่ตอนใต้ของคาบสมุทรได้รวบรวมกองกำลังและอ้างสิทธิเหนือโพ้นทะเลไปจนถึงด้านตะวันออกของแอฟริกา ซึ่งเป็นเขตอิทธิพลของอาณาจักรเอธิโอเปียด้วย (Bowersock, 2012, pp.7-27) นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างทั้งสองอาณาจักร ซึ่งส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปแบบของความขัดแย้ง

การเกิดขึ้นของทั้งสองอาณาจักรนั้นอยู่ภายใต้การสังเกตการณ์ของทั้งจักรวรรดิไบแซนไทน์และเปอร์เซีย และต่างก็สนับสนุนและเป็นพันธมิตรกับฝ่ายตรงข้าม สำหรับจักรวรรดิไบแซนไทน์เป็นพันธมิตรกับอาณาจักรเอธิโอเปียและคอยสนับสนุนให้เอธิโอเปียแพร่ขยายอิทธิพลเข้ามาในคาบสมุทรอาระเบีย ส่วนจักรวรรดิเปอร์เซียเป็นพันธมิตรและคอยสนับสนุนอาณาจักรอิมยาในการต่อต้านการแพร่ขยายอิทธิพลของไบแซนไทน์และเอธิโอเปีย (Bowersock, 2012, pp. 19-27)

ภาพที่ 1 แผนที่แสดงอาณาเขตของอาณาจักรอิมยาและเมืองโดยรอบ จาก (Bowersock, 2013)

แคว้นและกลุ่มชนเผ่า

แม้ว่าหน่วยการปกครองที่มีการปฏิสัมพันธ์กันในบริเวณคาบสมุทรอาระเบียจะมีรูปแบบที่พัฒนาการจนมีความซับซ้อนบ้างแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงมีหน่วยการปกครองแบบดั้งเดิมกระจายอยู่เนื่องจากบริเวณดังกล่าวก่อนหน้าที่จะได้รับอิทธิพลและความก้าวหน้าทางการเมืองจาก

จักรวรรดิใหญ่ทั้งสอง หน่วยการปกครองมีรูปแบบชนเผ่าเร่ร่อนในทะเลทราย (the Arab sheikhs) ซึ่งรูปแบบการปกครองนี้สามารถดำรงอยู่ท่ามกลางการแข่งขันทางอำนาจระหว่างหน่วยการปกครองขนาดใหญ่และซับซ้อนอย่างจักรวรรดิและอาณาจักรได้ และมีพัฒนาการจนเป็นชนเผ่าอยู่ติดที่และมีผู้ปกครองในรูปแบบแว่นแคว้น จนกระทั่งกลายเป็นรูปแบบการจัดองค์กรที่สำคัญซึ่งพัฒนาต่อไปและเป็นโครงสร้างหลักของราชอาณาจักรสมัยใหม่ในคาบสมุทรอาระเบียหลายรัฐ (Fisher and Drost, 2011, pp.1-26) ตัวอย่างเช่น กลุ่มตระกูลจาฟนิด (Jafnid clan) กลุ่มตระกูลนาสริด (Nasrids clan) ที่อยู่ทางตอนเหนือของอาณาจักรอิมยา เป็นต้น (Bowersock, 2012, pp. 5-6)

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่าหน่วยการปกครองที่มีการปฏิสัมพันธ์กันในบริเวณคาบสมุทรอาระเบียนี้มีความหลากหลาย รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยเหล่านี้ก็มีความหลากหลายด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ทางด้านการทหาร-การเมือง เศรษฐกิจ และศาสนา เราจำเป็นต้องพิจารณาแยกส่วนปฏิสัมพันธ์ในด้านต่างๆ เพื่อให้สะดวกต่อการวิเคราะห์ในระดับกระบวนการและโครงสร้างในแต่ละด้าน

เมื่อพิจารณาตามกรอบของบูชานกับลิตเติล พบว่าในช่วงเวลาปลายยุคโบราณ บริเวณซึ่งชายขอบของโลกตะวันตกที่ไม่ค่อยได้รับการศึกษานั้น กลับช่วยให้ความกระจ่างแก่เราในแง่การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ว่าระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศนั้นมีโครงสร้างที่ลดล้นกันตามลำดับขั้น และหากศึกษาต่อไปถึงการปฏิสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ก็จะยิ่งแสดงให้เห็นความซับซ้อนของระบบที่เชื่อมโยงระหว่างระบบย่อยในทวีปเอเชีย แอฟริกา และยุโรปได้ ที่สำคัญคือประวัติศาสตร์คาบสมุทรอาระเบียนั้นสะท้อนให้เห็นว่าระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับระบบก่อนความสัมพันธ์ระหว่างประเทศมีการปฏิสัมพันธ์กัน

ความสามารถในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างคาบสมุทรอาระเบียและดินแดนใกล้เคียง

จากที่กล่าวมาข้างต้นถึงรูปแบบของหน่วยการปกครองที่มีการปฏิสัมพันธ์กันในคาบสมุทรอาระเบียซึ่งมีทั้งด้านการทหาร-การเมือง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมและวัฒนธรรม แต่ก่อนที่เราจะทำการศึกษารายละเอียดการปฏิสัมพันธ์ในแต่ละด้านเราจำเป็นต้องทำความเข้าใจสิ่งที่จะช่วยอำนวยความสะดวกคือ เทคโนโลยีในการปฏิสัมพันธ์ทั้งเทคโนโลยีทางกายภาพและเทคโนโลยีทางสังคม ดังนี้

เทคโนโลยีทางกายภาพ

สำหรับเทคโนโลยีทางกายภาพที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการปฏิสัมพันธ์ทางการทหาร-การเมืองที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดก็คือ การสร้างแผ่นดินจาริกและส่งไปยังดินแดนในปกครองเพื่ออ้างสิทธิเหนือดินแดนเหล่านั้น เช่น กษัตริย์แห่งอักษุมหรืออาณาจักรเอธิโอเปียที่รู้จักกันในนามคาเล็บ (Kaleb) ได้ส่งทำจาริกขึ้นมา 2 หลัก และได้ให้คัดลอกจาริกเอาไว้ด้วย เนื้อความในจาริกเป็นการอ้างสิทธิเหนืออาณาจักรอิมยาในคาบสมุทรอาระเบียในช่วงคริสต์ศตวรรษ 523-525 ซึ่งจาริกทั้งสองหลักนี้ได้กลายเป็นหลักฐานในการศึกษาของนักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ในปัจจุบัน (Kirwan, 1972, pp. 166-177)

การที่ผู้เขียนจัดว่าจาริกเป็นเทคโนโลยีทางกายภาพที่สำคัญอย่างหนึ่งนั้น เนื่องจากลักษณะดังกล่าวพบในหลายอารยธรรมและหลายช่วงเวลา ถูกใช้เพื่ออำนวยความสะดวกในการปฏิสัมพันธ์ทั้งภายในหน่วยการปกครองเอง เช่น ประมวลกฎหมายของกษัตริย์อัมมูราบีแห่งบาบิโลเนียในอารยธรรมเมโสโปเตเมีย สำหรับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐก็จะมีจาริกอ้างสิทธิเหนือดินแดนทั้งที่เป็นจาริกอักษรหรือสัญลักษณ์ ตัวอย่างที่ชัดเจนก็คือ เสาคินของพระเจ้าอัสโตมหาราชในอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ จะเห็นได้ว่าเป็นเทคโนโลยี

ในการปฏิสัมพันธ์ที่ถูกสร้างขึ้นและดำรงอยู่อย่างยาวนาน อีกทั้งยังถูกใช้เป็นหลักในการปฏิสัมพันธ์ในหลายพื้นที่

สำหรับข้อจำกัดของเทคโนโลยีทางกายภาพดังกล่าวนี้ก็ยังคงมีอยู่สูง ในประเด็นเรื่องภาษาและจำนวนของผู้ที่จะสามารถอ่านจารึกได้ แต่ก็สามารถเห็นความพยายามในการปรับปรุงคือ การจารึกพร้อมกันถึง 3 ภาษา ซึ่งครอบคลุมภาษาที่ใช้ในดินแดนที่ต้องการจะสื่อสาร (Kirwan, 1972, pp. 166-177) แต่ก็ยังคงมีข้อจำกัดในแง่การเข้าถึงผู้ไม่รู้หนังสือ

นอกจากเทคโนโลยีทางกายภาพที่อำนวยความสะดวกด้านการทหาร-การเมืองแล้ว ยังมีเทคโนโลยีที่อำนวยความสะดวกทางด้านเศรษฐกิจแต่ไม่ได้แตกต่างไปจากยุคสมัยโรมันนัก คือ เงินเหรียญ อย่างไรก็ตาม ในบริบทช่วงเวลาดังกล่าวคือ ยุคกลางของยุโรป ซึ่งมักถูกมองว่าเป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเองได้ภายในระบบแมนเนอร์ แต่การที่มองยุโรปเป็นศูนย์กลางทำให้ละเลยพัฒนาการทางด้านเศรษฐกิจโดยเฉพาะเทคโนโลยีทางกายภาพที่เกิดขึ้นในบริเวณที่อยู่นอกเหนือจากระบบฟิวดัล นั่นคือ การพัฒนาระบบสินค้า อีกทั้งยังมีการธนาคารเกิดขึ้นด้วย (Morony, 2004, pp. 166-194) ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวาระบบการค้ายังคงรุ่งเรืองอยู่มากในบริเวณจักรวรรดิไบแซนไทน์และคาบสมุทรอาระเบีย

สำหรับเทคโนโลยีในการขนส่ง แม้ว่าจะมีการขนส่งทางเรือแล้ว แต่ยังไม่สามารถเดินเรือในทะเลเปิดเพื่อข้ามมหาสมุทรได้ ดังจะเห็นได้จากการใช้เส้นทางทางบกพร้อมกับทางน้ำ แม้ว่าจะเกิดการค้าข้ามทวีปแล้วจากแอฟริกาไปสู่อินเดียทว่ายังไม่สามารถเดินเรือไปได้โดยตรง แต่ยังใช้วิธีการเดินทางและขนส่งซึ่งก็ต้องผ่านพ่อค้าคนกลางในคาบสมุทรอาระเบีย กล่าวคือเป็นการเดินเรือในทะเลเปิดร่วมไปกับการขนส่งทางบกที่ต้องผ่านจักรวรรดิของศัตรูทางด้านทหารอย่างเปอร์เซียและอาณาจักรอิมยาในคาบสมุทรอาระเบีย การค้าในรูปแบบดังกล่าวเกิดขึ้นตั้งแต่ศตวรรษที่ 4 จน

กระทั่งถึงศตวรรษที่ 6 เมื่อจักรวรรดิเปอร์เซียสามารถยึดครองอาณาจักรอิมยาทางตอนใต้ของคาบสมุทรอาระเบียได้ ทำให้การค้าของจักรวรรดิไบแซนไทน์ที่ใช้ทะเลแดงและทางบกผ่านคาบสมุทรอาระเบียมีอันต้องหยุดชะงักไป (Morony, 2004, pp. 186-188)

เทคโนโลยีทางกายภาพของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศบนคาบสมุทรอาระเบียช่วงปลายยุคโบราณไม่แตกต่างจากยุคโบราณและยุคคลาสสิกมากนัก แต่จะเห็นความแตกต่างมากขึ้นในส่วนและเทคโนโลยีทางสังคมที่มีพัฒนาการที่ก้าวหน้าอย่างมากเมื่อเปรียบเทียบกับช่วงเวลาที่ถูกเรียกว่ายุคกลางของยุโรปตะวันตก

เทคโนโลยีทางสังคม

เทคโนโลยีทางสังคมมีพัฒนาการและส่งผลต่อการปฏิสัมพันธ์อย่างมาก โดยเฉพาะเทคโนโลยีทางสังคมที่อำนวยความสะดวกในด้านเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ยังมีการทูตที่ก้าวหน้าอย่างมากอีกด้วย

สำหรับเทคโนโลยีทางสังคมที่มีความสำคัญและช่วยในการปฏิสัมพันธ์ภายในหน่วยการปกครองเป็นหลักก็คือ ศาสนา ตามที่บุชานกับลิตเติลกล่าวไว้ในหนังสือ *International Systems in World History* นั้น ศาสนายังคงเป็นเทคโนโลยีทางสังคมที่เชื่อมโยงการปฏิสัมพันธ์ระหว่างหน่วยการปกครอง (Buzan and Little, 2000) ในกรณีของการปฏิสัมพันธ์บนคาบสมุทรอาระเบียนั้น แม้ว่าศาสนาจะช่วยการปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวในกรณีของจักรวรรดิไบแซนไทน์กับอาณาจักรเอธิโอเปีย แต่กรณีของอาณาจักรอิมยากับจักรวรรดิเปอร์เซียกลับแตกต่างออกไป ซึ่งจะพูดถึงรายละเอียดในส่วนของ การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมต่อไป แต่เมื่อพิจารณาการเป็นเทคโนโลยีทางสังคมของศาสนาในกรณีของคาบสมุทรอาระเบียนี้จะพบว่าเป็นทั้งการอำนวยความสะดวกในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างหน่วยการปกครองและยังเป็นสิ่งที่ขัดขวางในเวลาเดียวกัน

สำหรับการเป็นสิ่งกีดขวางนั้น อธิบายได้ว่าเป็นความแตกแยกระหว่างศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียว กรณีศาสนาครีสต์กับศาสนาฮิวอาจมองว่าเป็นการแยกนิกายจากกันได้ สำหรับหน่วยการปกครองที่นับถือต่างศาสนากันก็มีการทำสงครามระหว่างกัน ซึ่งก็สอดคล้องกับแนวคิดของบูชานกับลิตเติลที่ว่า การแบ่งแยกนิกายนั้นสามารถเปลี่ยนจากการปฏิสัมพันธ์ในแง่บวกให้กลายเป็นแง่ลบได้ในกรณีของอาณาจักรอิมยาจะเห็นได้ชัดเจนว่า ศาสนาเป็นประเด็นสำคัญในการทำให้เกิดสงครามระหว่างอาณาจักร

เทคโนโลยีทางสังคมทางด้านเศรษฐกิจในคาบสมุทรอาระเบียช่วงปลายยุคกลางมีการพัฒนาไปอย่างมาก เมื่อเทียบกับบริเวณที่เป็นศูนย์กลางเดิมคือ โรมันตะวันตกที่ในช่วงเวลาดังกล่าวมักถูกมองว่าไม่มีเทคโนโลยีทางด้านเศรษฐกิจ เพราะเป็นระบบเศรษฐกิจแบบพอเลี้ยงชีพได้ในระบบเอง จากการศึกษาของไมเคิล จี. โมโรนี (Michael G. Morony) แสดงให้เห็นว่าการค้าระหว่างหน่วยการปกครองและการค้าข้ามทวีปยังคงเกิดขึ้น โดยมีเทคโนโลยีทางสังคมที่ช่วยอำนวยความสะดวกคือการกำหนดมาตรฐานค่าเงินให้คงที่ (monetization) และที่สำคัญคือ การจัดเก็บภาษีนั้นมีการเก็บอย่างเป็นระบบและเรียกเก็บเป็นเงินตราแทนผลผลิต มีการใช้อย่างแพร่หลายแล้วในศตวรรษที่ 6 (Morony, 2004, pp. 171-172) ซึ่งแตกต่างไปจากระบบฟิวด์ลของตะวันตกที่ยังคงเรียกเก็บผลผลิตจากชาวนา

ทั้งการกำหนดมาตรฐานค่าเงินและการเรียกเก็บภาษีในรูปแบบเงินตราแทนผลผลิตนั้น จะช่วยให้การติดต่อค้าขายระหว่างหน่วยการปกครองที่ใช้ค่าเงินแตกต่างกันดำเนินไปได้สะดวกมากขึ้น มีมาตรฐานในการแลกเปลี่ยนซึ่งก็คือ เหรียญทองแดง (Morony, 2004, pp. 186-187) ไม่ต้องแลกเปลี่ยนค่าระหว่างกัน ทำให้ระบบตลาดพัฒนาไปท่ามกลางสงครามระหว่างหน่วยการปกครองที่หลากหลาย ส่วนการเก็บภาษีเป็นเงินตราแทนผลผลิตนั้นก็ช่วยส่งเสริมระบบตลาดมากขึ้นไปอีก กล่าวคือ การที่ไม่

เรียกเก็บเป็นผลผลิตนั้นไม่เพียงแต่ทำให้น้ำผลผลิตไปขายแลกเงิน ซึ่งทำให้ระบบตลาดเฟื่องฟู นอกจากนี้ยังช่วยทำให้เกิดความหลากหลายในการประกอบอาชีพมากขึ้น ไม่จำเป็นต้องทำเกษตรกรรมแต่เพียงอย่างเดียว นั่นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาในด้านอื่นๆ มาตาม

เทคโนโลยีทางสังคมด้านเศรษฐกิจยังมีการพัฒนาชุมชนการค้า (trade diasporas) ซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มที่มีศาสนาเดียวกันเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในช่วงปลายของปลายยุคโบราณเมื่อเกิดศาสนาอิสลามขึ้น ได้มีการตั้งชุมชนการค้าในแอฟริกาตอนเหนือในศตวรรษที่ 8 ส่วนชุมชนการค้าของชาวยิวเริ่มเกิดขึ้นในศตวรรษที่ 9-10 เมื่อการค้าข้ามแดนพัฒนาขึ้น ไม่เพียงแต่ระบบเงินที่จะต้องสร้างมาตรฐานร่วมกันเท่านั้น การปฏิสัมพันธ์ทางการค้าที่เกิดขึ้นในบริเวณคาบสมุทรอาระเบียยังมีการสร้างระบบชั่งและตวงให้มีมาตรฐานเดียวกันอีกด้วย เห็นได้จากการค้นพบอุปกรณ์ในการชั่งและตวง (bronze weights and scales) ค้นพบในเมืองอตุลิสและตลอดแนวทะเลแดงซึ่งเป็นเส้นทางการค้าที่สำคัญ (Morony, 2004, pp. 187-188) สะท้อนให้เห็นว่าในเวลานั้นมีระบบการชั่งและตวงที่ใช้และเข้าใจร่วมกันแล้ว

อีกหนึ่งเทคโนโลยีทางสังคมที่ได้รับการพัฒนาขึ้นและช่วยอำนวยความสะดวกให้การปฏิสัมพันธ์ในระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศบริเวณคาบสมุทรอาระเบียคือ การทูต ในช่วงปลายยุคโบราณ หน่วยการปกครองทั้งหลายที่มีปฏิสัมพันธ์ในคาบสมุทรอาระเบียยังไม่มีระบบการทูตที่มีการแลกเปลี่ยนตัวแทนถาวร แต่เริ่มพัฒนาด้วยการส่งคณะทูตและสาส์นเพื่อเชิญผู้ปกครองของแต่ละหน่วยให้เข้าร่วมการประชุม ในกรณีของจักรพรรดิจัสตินได้ส่งตัวแทนที่เรียกว่า “อะบรามอส” (Abramos) โดยจักรพรรดิไบแซนไทน์ได้ส่งไปเชิญจักรพรรดิเปอร์เซีย รวมไปถึงกษัตริย์ของอาณาจักรและผู้ปกครองชนเผ่าต่าง ๆ ให้เข้าร่วมการประชุมที่จัดขึ้นที่เมืองรามลา (Ramla) (Bowersock, 2012, pp. 21-22)

จากข้างต้นเห็นได้ว่าการทูตช่วยให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และสื่อสาร โดยเฉพาะในด้านการทหาร-การเมือง ซึ่งไม่ได้มีแต่เพียงการรบและทำสงครามกันอย่างเดียว แสดงให้เห็นพัฒนาการที่ก้าวหน้าของเทคโนโลยีทางสังคมและส่งผลไปถึงการปฏิสัมพันธ์และระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มีความสมบูรณ์มากขึ้น เมื่อพิจารณาจากเทคโนโลยีการปฏิสัมพันธ์ทั้งทางกายภาพและทางสังคมจะพบว่า ในช่วงปลายยุคโบราณบทบาทของเทคโนโลยีทางสังคมมีความสำคัญมากกว่าเทคโนโลยีทางกายภาพในการอำนวยความสะดวกต่อการปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นในคาบสมุทรอาระเบีย

การปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นบนคาบสมุทรอาระเบียช่วงปลายยุคโบราณ

หลังจากที่ได้พิจารณารูปแบบที่หลากหลายของหน่วยการปกครองและเทคโนโลยีในการปฏิสัมพันธ์ไปแล้วข้างต้น ในส่วนนี้จะเริ่มพิจารณาการปฏิสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในคาบสมุทรอาระเบีย ซึ่งจะแสดงให้เห็นว่าดินแดนบริเวณนี้มีระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ซับซ้อนเกิดขึ้นแล้ว ไม่ว่าจะเป็นสงคราม การสร้างพันธมิตร การถ่วงดุลอำนาจ การค้า และการทูต อีกทั้งยังมีการเชื่อมโยงกันระหว่างระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในทวีปยุโรป แอฟริกา และเอเชีย

การปฏิสัมพันธ์ด้านการทหาร-การเมือง

ความสัมพันธ์ทางด้านการทหาร-การเมืองระหว่างทั้ง 2 จักรวรรดิ คือ ไบแซนไทน์และเปอร์เซียได้ผนวกเอาอาณาจักรภายใต้อิทธิพลของทั้งสองฝ่ายเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ในการดำเนินการสงครามด้วย สะท้อนกระบวนการสร้างพันธมิตร การถ่วงดุลอำนาจ และโครงสร้างของระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มีลักษณะลดหล่นตามความสำคัญ

ในช่วงปลายยุคโบราณนั้นจักรวรรดิไบแซนไทน์มีอิทธิพลครอบคลุมไปจนถึงบริเวณตอนเหนือ

ของแอฟริกา แต่ก็มีหน่วยการปกครองที่มีความเป็นอิสระค่อนข้างสูงอย่างอาณาจักรเอธิโอเปีย เนื่องจากรูปแบบการปฏิสัมพันธ์ที่จักรวรรดิไบแซนไทน์ให้ความสำคัญกับเอธิโอเปียแบบไม่เท่าเทียมกัน (Bowersock, 2013, pp. 3-6) ทำให้เห็นโครงสร้างทางอำนาจที่เป็นแบบลดหล่นได้อย่างชัดเจน ประกอบกับอาณาจักรเอธิโอเปียได้หันมานับถือศาสนาคริสต์เช่นเดียวกับจักรวรรดิไบแซนไทน์ ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยการปกครองทั้งสองมากขึ้น

สำหรับกรณีของอาณาจักรเอธิโอเปียที่ได้กล่าวไปข้างต้นว่า ครั้งหลังของศตวรรษที่ 3 ได้เกิดแนวคิดเรื่องกษัตริย์เหนือกษัตริย์ และต้องการขยายอิทธิพลของตนเองเข้าไปในคาบสมุทรอาระเบีย แรงจูงใจหลักน่าจะเป็นปัจจัยเรื่องเศรษฐกิจที่คาบสมุทรอาระเบียเป็นเส้นทางสำคัญที่จะติดต่อกับโลกตะวันออก ประกอบกับในคาบสมุทรอาระเบียได้เกิดการพัฒนาหน่วยการปกครองจนเข้าสู่รูปแบบอาณาจักรและมีความเป็นอิสระจากอิทธิพลของไบแซนไทน์ นั่นยิ่งทำให้กษัตริย์เอธิโอเปียเกรงกลัวว่าจะสูญเสียผลประโยชน์ทางการค้าในคาบสมุทรอาระเบียไป

กระนั้นก็ตาม การทำสงครามระหว่างอาณาจักรเอธิโอเปียกับอาณาจักรอิมยาในช่วงแรกนั้นยังคงเป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสองอาณาจักรเท่านั้น เนื่องจากเป็นช่วงเวลาที่ยุทธจักรวรรดิไบแซนไทน์และจักรวรรดิเปอร์เซียเพิ่งเริ่มก่อตัวขึ้น ทำให้ยังไม่ได้เข้ามาแทรกแซงกิจการภายในคาบสมุทรอาระเบียมากนัก เอธิโอเปียสามารถยึดครองอิมยาได้ในช่วงเวลาเพียงสั้น ๆ การจับคู่พันธมิตรระหว่างจักรวรรดิมหาอำนาจและอาณาจักรทั้งสองเริ่มขึ้นในศตวรรษที่ 5 เป็นต้นมา โดยจักรวรรดิไบแซนไทน์กับอาณาจักรเอธิโอเปียเป็นพันธมิตรต่อกัน ส่วนจักรวรรดิเปอร์เซียกับอาณาจักรอิมยานกลายเป็นพันธมิตรกัน

ความเป็นพันธมิตรระหว่างทั้งสองฝ่ายนั้นเห็นได้อย่างชัดเจน เมื่อกษัตริย์เอธิโอเปียได้ส่ง

กองทัพซารุกรานอาณาจักรฮิมยา เนื่องมาจากปมความขัดแย้งเรื่องศาสนาที่กษัตริย์ของฮิมยาซึ่งนับถือศาสนาฮิวได้ทำการกวาดล้างชาวคริสเตียนในอาณาจักรและบริเวณโดยรอบ โดยเฉพาะการสังหารหมู่ชาวคริสต์ที่เมืองนาจรัน (Najran) ในคริสต์ศักราช 523 โดยกษัตริย์ยูซูป (Yusuf) สร้างความไม่พอใจให้กับทั้งจักรพรรดิของโรมันและกษัตริย์เอธิโอเปียซึ่งต่างก็เป็นคริสตศาสนิกชน จึงทำให้ไบแซนไทน์สนับสนุนกองทัพของเอธิโอเปียให้รุกรานคาบสมุทรอาระเบีย โดยสามารถเข้าชนะอาณาจักรฮิมยาและปลดกษัตริย์ยูซูปได้ในคริสต์ศักราช 525 และได้แต่งตั้งชาวคริสต์ให้เป็นผู้ปกครองฮิมยาภายใต้อำนาจของเอธิโอเปียและฟื้นฟูศาสนาคริสต์ในคาบสมุทรอาระเบียอีกครั้งหนึ่ง (Bowersock, 2012, pp. 17-28)

อาณาจักรฮิมยาซึ่งมีจักรวรรดิเปอร์เซียเป็นพันธมิตรที่แม้ว่าจะพ่ายแพ้และตกอยู่ภายใต้การปกครองของพวกเขาเอธิโอเปีย แต่ก็เพียงแค่วาระยะเวลาไม่นาน เมื่อจักรวรรดิเปอร์เซียได้ส่งกองทัพเข้ามาเพื่อขับไล่ผู้ปกครองของเอธิโอเปียออกไปในคริสต์ศักราช 570 โดยที่ชาวฮิมยาที่ไม่ได้มีการต่อต้านการเข้ามาปกครองของเปอร์เซีย จะเห็นได้ว่าทางเปอร์เซียกับฮิมยานั้นยังคงเป็นพันธมิตรที่ดีต่อกัน และทำให้เปอร์เซียช่วยปลดปล่อยฮิมยาจากชาวคริสต์ เมื่อเปอร์เซียสามารถขับไล่เอธิโอเปียออกไปจากคาบสมุทรอาระเบียตอนใต้ได้แล้ว ในคริสต์ศักราช 570 และก็ ในช่วงต้นศตวรรษที่ 7 เปอร์เซียก็ได้เข้ายึดครองกรุงเยรูซาเล็ม กระทั่งมุสลิมเข้ายึดครองในคริสต์ศักราช 638 (Bowersock, 2012, pp. 31-35)

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางอำนาจกับหน่วยการปกครองในคาบสมุทรอาระเบียนั้นเป็นไปในลักษณะที่ศูนย์กลางเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์ และมีลักษณะลดหลั่นลงไป ทั้งจักรวรรดิไบแซนไทน์และเปอร์เซียกลายเป็นพันธมิตรกับหน่วยการปกครองที่เป็นกลุ่มชนเผ่ากึ่งเร่ร่อนที่ตั้งถิ่นฐานในบริเวณทางตอน

เหนือของคาบสมุทรอาระเบียอีกด้วย หน่วยการปกครองลักษณะนี้จะมีผู้ปกครองที่เรียกว่า “ชีค” (Sheikh) สำหรับไบแซนไทน์นั้นเป็นพันธมิตรกับจาฟนิด (Jafnid) ที่ต้องการมีอิทธิพลในซีเรียปาเลสไตน์ และตอนเหนือของคาบสมุทรอาระเบีย ส่วนเปอร์เซียก็มีพันธมิตรคือ นาสลิด (Nasrids) ซึ่งช่วยให้เปอร์เซียเข้ามามีอิทธิพลโดยตรงในคาบสมุทรอาระเบีย (Bowersock, 2012, pp. 5-6)

จากการจับขั้วพันธมิตรที่กล่าวมาข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าส่วนหนึ่งเป็นความพยายามในการถ่วงดุลอำนาจระหว่างจักรวรรดิทั้งสอง โดยเฉพาะในพื้นที่ซึ่งเป็นชายขอบของศูนย์กลางอำนาจในคาบสมุทรอาระเบียนี้ ทั้งสองอาณาจักรต่างก็พยายามรักษาเขตอิทธิพลของตนเอง แม้ว่าจะไม่ได้มีอำนาจในการปกครองโดยตรงก็ตาม และเมื่อฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งเริ่มมีอิทธิพลล่วงล้ำหรือมากกว่าเดิมอย่างที่เอธิโอเปียยึดครองฮิมยา เปอร์เซียเองก็ไม่สามารถนิ่งเฉยได้ ในฐานะที่เป็นพันธมิตรกับฮิมยาเท่านั้นและเพื่อการถ่วงดุลอำนาจไม่ให้ไบแซนไทน์มีอิทธิพลเหนือกว่า ความพยายามถ่วงดุลอำนาจระหว่างสองจักรวรรดินี้เองที่ทำให้พื้นที่ซึ่งเป็นชายขอบอย่างคาบสมุทรอาระเบียถูกผนวกรวมเข้าไปกับระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระบบใหญ่ อย่างไรก็ตาม การปฏิสัมพันธ์ในคาบสมุทรอาระเบียไม่ได้มีแต่เพียงด้านการทหารการเมืองเท่านั้น ในแง่การปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน เนื่องจากนักวิชาการพิจารณาว่าเป็นแรงขับเคลื่อนสำคัญให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ทางด้านการทหาร-การเมือง

การปฏิสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจ

ในศตวรรษที่ 3-4 เมื่อจักรวรรดิไบแซนไทน์และจักรวรรดิเปอร์เซียเกิดขึ้น เส้นทางการค้าที่เคยใช้เป็นเส้นทางหลักในการค้าระหว่างโลกตะวันตกกับโลกตะวันออกหรือกับจีนนั้น ได้รับผลกระทบและมีข้อจำกัดโดยเฉพาะในช่วงที่เกิดสงครามระหว่างทั้งสองจักรวรรดิ คือ ช่วงประมาณคริสต์ศักราช 502-506, 527-561 และ 602-609 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว

ดูเหมือนว่าการค้าจะเฟื่องฟูในบริเวณชายฝั่งและอ่าวเปอร์เซียมากกว่าการค้าในระยะทางไกลอย่างเส้นทางสายไหม ความขัดแย้งระหว่างมหาอำนาจทั้งสองนั้นส่งผลให้การค้าทางทะเลมีอัตราเร่งที่สูงมากในช่วงปลายยุคโบราณ (Daryae, 2003)

เมื่อเริ่มต้นศตวรรษที่ 6 สินค้าที่ไบแซนไทน์ส่งไปยังเปอร์เซียคือ ทองแดงและเหล็ก ส่วนสินค้าที่นำเข้ามาจากเปอร์เซียคือ ผ้าไหมซึ่งเป็นสินค้ามาจากจีนที่ไบแซนไทน์ไม่สามารถติดต่อค้าขายได้โดยตรง และราคาผ้าไหมจากเปอร์เซียก็แพงมาก โดยเฉพาะในสมัยของจักรพรรดิจัสติเนียน (Justinian) ซึ่งก็เป็นแรงกดดันที่ทำให้ไบแซนไทน์พยายามหาเส้นทางการค้าใหม่ ซึ่งเส้นทางใหม่ดังกล่าวนี้ไม่ต้องเดินทางผ่านเมโสโปเตเมียอีกต่อไป แต่เส้นทางใหม่ นั้นจะต้องผ่านอาณาจักรของพวกเขา เอธิโอเปียที่เมืองอักซุมที่ปัจจุบันเป็นประเทศเอริเทรีย (Eritrea) และต้องผ่านไปตอนใต้ของคาบสมุทรอาระเบียซึ่งก็คือประเทศเยเมนในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการทำลายการผูกขาดการค้าผ้าไหมของเปอร์เซียสถานการณ์ดังกล่าวทำให้พื้นที่บริเวณคาบสมุทรอาระเบียได้กลายมาเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ สินค้าปริมาณมากผ่านเส้นทางบนคาบสมุทรอาระเบียในช่วงปลายยุคโบราณนี้ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดเมืองขึ้นในบริเวณดังกล่าวที่สำคัญก็คือ เมืองเมกกะ (Daryae, 2003, pp. 4-5)

เมื่อพิจารณาการปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของหน่วยการปกครองในคาบสมุทรอาระเบียจะพบว่าสินค้าที่ส่งออกและนำเข้ายังคงเป็นสินค้าที่ตอบสนองต่อความต้องการของรัฐและชนชั้นสูงเท่านั้น หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นสินค้าฟุ่มเฟือยไม่ใช่สินค้าเพื่อการดำรงชีพ เช่น ทองแดง เหล็ก ผ้าไหม เป็นต้น (Daryae, 2003, p.5) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่ากิจกรรมการค้าระหว่างประเทศส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นไปเพื่อประชากรทั้งหมด แต่เฉพาะบางกลุ่มเท่านั้น นอกจากนี้ จะเห็นว่าการค้าส่วนใหญ่จะถูกควบคุมและกำหนดโดยรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดราคาของทางฝ่ายรัฐเปอร์เซียหรือกรณีการเปลี่ยนเส้นทางการค้าของ

จักรพรรดิโรมัน แม้ว่าจะมีการค้าทางไกลระหว่างจีนและจักรวรรดิไบแซนไทน์ แต่ก็เห็นได้ว่าเป็นกระบวนการที่ส่งต่อเป็นทอดๆ ในกรณีที่สินค้าของจีนคือผ้าไหมเป็นที่ต้องการของไบแซนไทน์ ทว่าสินค้าจากไบแซนไทน์อาจไม่ได้ถูกส่งต่อไปถึงจีน

เมื่อพิจารณาจากที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าแม้การปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจจะกว้างขวางกว่าทางด้านทหาร-การเมือง ทว่าก็ยังไม่ได้นำไปสู่ระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศที่สมบูรณ์ เนื่องจากสินค้ายังไม่ได้ออกสนองความต้องการของประชากรโดยทั่วไปทั้งหมด อีกทั้งยังไม่ได้เป็นการค้าทางไกลโดยตรง แต่ก็แสดงให้เห็นว่าการปฏิสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจจะระหว่างภูมิภาคเกิดขึ้นแล้วไม่ว่าจะเป็นยุโรป แอฟริกา และเอเชียมาตั้งแต่ปลายยุคโบราณ

ปฏิสัมพันธ์ด้านสังคมบนคาบสมุทรอาระเบียช่วงปลายยุคโบราณ

ประเด็นเรื่องการปฏิสัมพันธ์ด้านสังคมในบริเวณคาบสมุทรอาระเบียนั้นมีความโดดเด่นเป็นอย่างมาก เนื่องจากเกิดการปะทะกันระหว่างหลายศาสนา ที่สำคัญคือ การปะทะกันระหว่างศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียวกับศาสนาที่นับถือพระเจ้าหลายองค์ อีกทั้งประเด็นความขัดแย้งทางศาสนายังมักถูกใช้เพื่อเป็นข้ออ้างในการทำสงครามระหว่างรัฐอีกด้วย ซึ่งเห็นได้ว่าการปฏิสัมพันธ์ด้านสังคมที่เน้นเรื่องศาสนาในบริเวณดังกล่าวมีความซับซ้อนมากกว่า เนื่องจากมีปัญหาการแตกแยกของนิกายเข้าร่วมทำให้เกิดความสัมพันธ์อันซับซ้อนมากกว่าพื้นที่อื่น

ในสมัยก่อนดินแดนบริเวณคาบสมุทรอาระเบียก่อนการรับอิทธิพลจากจักรวรรดิไบแซนไทน์และจักรวรรดิเปอร์เซีย นั้น ส่วนใหญ่เป็นศาสนาที่นับถือพระเจ้าหลายองค์ (polytheism) ส่วนศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียวนั้นเริ่มเข้ามาผ่านทางเอธิโอเปีย โดยในศตวรรษที่ 4 กษัตริย์เอธิโอเปียได้

เปลี่ยนไปนับถือคริสต์ศาสนาซึ่งเป็นเวลาเดียวกับที่เอธิโอเปียขยายอิทธิพลเข้าไปปกครองดินแดนบริเวณตอนใต้ของคาบสมุทรอาระเบีย ทำให้คริสต์ศาสนาข้ามทะเลแดงเข้าไปเผยแพร่ในคาบสมุทรอาระเบีย (Bowersock, 2012, pp. 11-12) ส่งผลให้ศาสนาคริสต์เข้าไปเผยแพร่ในบรรดากลุ่มชนเผ่าได้รับอิทธิพลการนับถือศาสนาคริสต์เป็นจำนวนมาก

ดังนั้น เอธิโอเปียยึดครองอิมยาได้เพียงชั่วระยะเวลาสั้นๆ เมื่อมีผู้นำของชนเผ่าในบริเวณนั้นได้ทำการขับไล่อิทธิพลของเอธิโอเปียแล้วตั้งตนเองเป็นกษัตริย์สถาปนาอาณาจักรอิมยาขึ้น โดยในบริเวณคาบสมุทรอาระเบียก่อนการเข้ามาของคริสต์ศาสนาก็มีศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียวอยู่ก่อนแล้วคือศาสนาอียิว แต่ไม่ได้มีอิทธิพลมากนัก เนื่องจากเป็นเพียงความเชื่อของชุมชนบริเวณฮาดรามัต (Hadramawt) และยาทริบ (Yathrib) ทางตอนเหนือของคาบสมุทร แต่เมื่อศาสนาคริสต์ได้เข้ามาทำให้ศาสนาที่นับถือพระเจ้าหลายองค์หมดไปจากคาบสมุทรอาระเบีย (Bowersock, 2013, pp. 4-6)

จะเห็นได้ว่าต้นศตวรรษที่ 5 แม้ว่าจะไม่มีปัญหาความขัดแย้งระหว่างศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียวกับที่นับถือหลายองค์ เมื่อพิจารณาจะพบว่าเกิดความขัดแย้งระหว่างศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียวด้วยกันเอง กล่าวคือความขัดแย้งระหว่างนิกายคริสต์กับยิวที่มีรากเหง้าเดียวกัน ความขัดแย้งระหว่างสองศาสนาในคาบสมุทรอาระเบียเกิดขึ้นเมื่อกษัตริย์ของอาณาจักรอิมยาได้หันไปนับถือศาสนาอียิวและได้ประกาศให้เป็นศาสนาประจำรัฐ ทำให้เกิดความบาดหมางกับชาวคริสต์ทั้งในอาณาจักรและชุมชนคริสต์โดยรอบในคาบสมุทรอาระเบีย ความขัดแย้งถึงจุดแตกหักในคริสต์ศักราช 523 เมื่อกษัตริย์อิมยาได้ทำการกวาดล้างชาวคริสต์ในเมือง นาจรัน (Najran) และได้ส่งสาส์นไปแจ้งยังรัฐอื่นๆ ถึงการกระทำรุนแรงต่อชาวคริสต์ในอาณาจักรที่ไม่ยอมเปลี่ยนศาสนา (Bowersock, 2012, pp. 17-24)

การกระทำของกษัตริย์อิมยาสร้างความไม่พอใจให้กับทั้งจักรพรรดิไบแซนไทน์และกษัตริย์

เอธิโอเปียที่เป็นคริสต์ศาสนิกชนอย่างมาก จึงได้ส่งกองทัพเข้ามาในอาระเบียเพื่อทำการล้มกษัตริย์อียิวแห่งอิมยา ซึ่งสำเร็จในคริสต์ศักราช 525 (Bowersock, 2012, p. 24) นี้จะเห็นได้ว่าศาสนาคริสต์ได้ช่วยในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างไบแซนไทน์กับเอธิโอเปีย แต่มีความน่าสนใจสำหรับกรณีของอิมยากับเปอร์เซียที่นับถือศาสนาแตกต่างกันคือ อิมยานับถือยิวเป็นศาสนาพระเจ้าองค์เดียว ทว่าเปอร์เซียที่นับถือโซโรแอสเตอร์เป็นศาสนาแบบทวินิยม (dualism) ทำให้เห็นว่าปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในคาบสมุทรอาระเบียนั้นมีความซับซ้อนอย่างมาก

ภายหลังจากคริสต์ศักราช 525 หลังจากล้มกษัตริย์อียิวได้แล้วเอธิโอเปียก็ได้ช่วยฟื้นฟูคริสต์ศาสนาในอาระเบีย และพันธมิตรของชาวอียิวแห่งอิมยาอย่างจักรวรรดิเปอร์เซียก็ได้เข้ามากวาดล้างอำนาจของเอธิโอเปียในคริสต์ศักราช 570 ปัญหาความขัดแย้งระหว่างศาสนาคริสต์และยิวในคาบสมุทรอาระเบียนั้นก็ดำรงอยู่ต่อมาจนกระทั่งกลางศตวรรษที่ 7 เมื่อพวกมุสลิมอาหรับสามารถพิชิตคาบสมุทรอาระเบียและพื้นที่โดยรอบได้ (Bowersock, 2012, pp. 26-28) ทำให้พื้นที่บริเวณคาบสมุทรอาระเบียกลายเป็นชุมชนของชาวมุสลิมทั้งหมด และความขัดแย้งทางศาสนาระหว่างคริสต์กับยิวหมดไป อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบันทางตอนเหนือของคาบสมุทรอาระเบียกลายเป็นแหล่งกำเนิดของศาสนาทั้งสามที่ถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์จึงเกิดการแย่งชิงและทำสงครามกันอยู่เนื่อง ๆ ยังคงความขัดแย้งด้านศาสนาระหว่างศาสนาอิสลามกับยิวในกรณีของอิสราเอล

ระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของหน่วยการปกครองที่เกิดขึ้นบริเวณคาบสมุทรอาระเบีย

จากแนวคิดที่ปรากฏในบทสุดท้ายของหนังสือ International Systems in World History ของ บุษานกับลิตเตลที่กล่าวว่าคุณสามารถใน

การปฏิสัมพันธ์ (Interaction Capacity) เป็นกุญแจสำคัญในการทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศว่ามีการพัฒนาไปอย่างไร ในการศึกษาการปฏิสัมพันธ์หน่วยการปกครองที่เกิดขึ้นในคาบสมุทรอาระเบียช่วงปลายยุคโบราณ (Late Antiquity) นี้ ไม่เพียงแต่ช่วยให้เห็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างหน่วยการปกครองที่มีรูปแบบแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นจักรวรรดิ อาณาจักร และชนเผ่าต่างๆ ยังสะท้อนให้เห็นโครงสร้างของระบบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่มีลักษณะลดหลั่นเป็นลำดับ (hierarchy) อย่างชัดเจนอีกด้วย

อีกประเด็นหนึ่งที่สำคัญคือ เนื่องจากบริเวณคาบสมุทรอาระเบียในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นเสมือนชายขอบของศูนย์กลางอำนาจ แต่เมื่อพิจารณาการปฏิสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจในเวลานั้น จะพบว่าบริเวณดังกล่าวกลับถูกพัฒนาให้กลายเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ ในกรณีนี้ผู้เขียนมองว่าเกิดความไม่สัมพันธ์กันระหว่างความเป็นศูนย์กลาง-ชายขอบทางอำนาจการทหาร-การเมืองกับทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งไม่พบคำอธิบายในงานของ บูชานกับ ลิตเติลซึ่งผู้เขียนมองว่าน่าจะเป็นปัญหา เนื่องมาจากแนวคิดเรื่องศูนย์กลาง-ชายขอบนั้น เป็นการนำกรอบคิดโลกสมัยใหม่เข้ามามองประวัติศาสตร์และก็เป็นการมองโดยเน้นยุโรปเป็นศูนย์กลาง

เมื่อพิจารณาจะพบว่างานของบูชานกับ ลิตเติลนั้น ก็ยังคงเน้นยุโรปเป็นศูนย์กลาง ทำให้เกิดการละเลยศึกษาพื้นที่อื่นๆ และช่วงเวลาทาง

ประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้อยู่ในกระแสหลักที่สนใจ และทำให้นักวิชาการทั้งสองท่านไม่สังเกตเห็นว่า การพัฒนาที่ทำให้เกิดศูนย์-กลางชายขอบในด้านการทหาร-การเมืองและด้านเศรษฐกิจนั้นมีลักษณะที่ตรงข้ามกัน กล่าวคือ จากการศึกษาของผู้เขียนพบว่าในช่วงปลายยุคกลางเป็นเวลาที่ศูนย์กลางด้านการทหาร-การเมืองอยู่บริเวณจักรวรรดิไบแซนไทน์ และจักรวรรดิเปอร์เซีย ขณะที่ในช่วงเวลาเดียวกัน ศูนย์กลางทางด้านเศรษฐกิจกลับอยู่บริเวณคาบสมุทรอาระเบียที่จัดว่าเป็นบริเวณชายขอบของอำนาจด้านการทหาร-การเมือง

แม้ว่าการศึกษาของผู้เขียนครั้งนี้จะสามารถชี้ให้เห็นสิ่งที่บูชานกับ ลิตเติล นักรัฐศาสตร์ที่พยายามศึกษาประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศละเลยไป อันเป็นผลมาจากการเน้นศึกษาโดยมียุโรปเป็นศูนย์กลาง ดังที่ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นว่าเมื่อเราได้พิจารณาพื้นที่อื่นในช่วงเวลาที่ยุโรปอยู่ในยุคกลางจะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไม่ได้หยุดนิ่ง แต่มีพลวัตอย่างสูงซึ่งบูชานกับ ลิตเติลละเลยไป อย่างไรก็ตาม ยังมีพื้นที่อื่นในช่วงเวลาเดียวกันนี้ที่จะให้ภาพประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่แตกต่างออกไป และควรมีการศึกษาเพิ่มเติมเพื่อจะได้เห็นมิติที่เหมือนหรือแตกต่างกันได้อย่างชัดเจน น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าความสัมพันธ์ระหว่างประเทศต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- Bowersock, G. W. (2012). *Empires in Collision in Late Antiquity*. Massachusetts: Brandeis University Press.
- Bowersock, G. W. (2013). *The Throne of Adulis: Red Sea Wars on the Eve of Islam*. New York : Oxford University Press.
- Bowersock, G. W., P. Brown (2001). Introduction. In P. B. G. W. Bowersock (Ed.), *Interpreting Late Antiquity: Essays on the Postclassical World* (pp. vii-xiii). Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Daryaee, T. (2003). The Persian Gulf Trade in Late Antiquity. *Journal of World History*, 14(1), 1-16.
- Drost, G. F. (2011). Structures of Power in Late Antique Borderlands: Arabs, Romans, and Berbers. *A Seminar Convened by Françoise Micheau* (pp. 1-26). Paris: the Social Sciences and Humanities Research Council of Canada's Standard Research Grant Program.
- Kirwan, L. P. (1972, June). The Christian Topography and the Kingdom of Axum. *The Geographical Journal*, 138(2), 166-177.
- Little, B. B. (2000). *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*. Oxford University Press : Oxford .
- Mikanowski, J. (2013, August 8). *Yemen, the Crucible of al-Qaida, Was Once a Powerful Arabian Kingdom Run by Jews*. Retrieved January 31, 2014, from <http://www.tabletmag.com/jewish-arts-and-culture/books/140366/himyar-yemen-al-qaida>
- Morony, M. G. (2004). Economic Boundaries? Late Antiquity and Early Islam. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*(47), 166-194.